

ТЕРИТОРИАЛНИ ОСОБЕНОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ
НА ИЗВЪНБРАЧНИТЕ РАЖДЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ

Здравко Борисов

Основната част от родените деца в България са последица на сключените бракове, т. е. те са брачни. През последните 25—30 години обаче абсолютният брой и относителен дял на извънбрачните деца се увеличава сравнително бързо. Коефициентът (относителният дял) на извънбрачните деца за периода 1901—1905 г. е само 0,5% от средногодишния брой на живородените деца в страната. През следващите години дялът на извънбрачните деца нараства, но много бавно. През периода 1946—1949 г. средногодишният им относителен дял е 2,4%, за периода 1953—1955 г. — 5%, 1961—1964 г. е вече 8,3%, а през 1980—1982 г. е 10,9%.¹ Видно е, че извънбрачните раждания, разгледани в исторически аспект за по-продължителен период, показват съществени различия. В сравнение с началото на века те са увеличени многократно. В голям диапазон са стойностите на относителния дял на извънбрачните живородени деца в селата. Така през периода 1901—1905 г. средногодишно той е 0,3%, а за периода 1980—1982 г. достига 14,2%. Изследвания в тази област от географска гледна точка на населението не са извършвани.

През първите десетилетия на века общуването на младежите и девойките, особено в селата, е било доста ограничено. Миграцията и урбанизацията са били съвсем слабо проявени. Запознанствата и установяването на приятелски взаимоотношения от по-широк локален характер са се осъществявали по време на селските събори, а в самите селища — на мегданското хоро, седенки, глаки, сватби и др.

Патриархалните норми на поведение са спазвани стриктно от младите. Обикновено девойките са ходили на подобни масови изяви не уединено, а със своите братя, сестри, родители, родственици и близки. При женитби за по-сполучлива ориентация в избора на младите чести са били намесванията на родителите, бабите и дядовците. Изобщо в миналото пътищата към извънбрачните раждания са били доста ограничени. Подобна изява е била срам не само на родителите, но и за роднините, за целия род на родилката. Из-

¹ Статистически годишник на НР България, С., 1961—1983 г.

вънбрачните раждания в миналото, когато те са били рядкост, особено в селата, са били презирани от обществото и същевременно са служели за наиздания на младото поколение.

Факторите, които действуват за динамиката на извънбрачните раждания са много сложни и взаимосвързани. Те могат да се групират в социални и икономически, които същевременно взаимно си влияят.

От социалните фактори основно значение има възпитанието, което получава подрастващото поколение. В миналото най-голям дял е имало домашното, семейното възпитание, тъй като на училище не са ходели всички деца и особено от момичетата голяма част са оставали неграмотни или с незавършено начално образование. Възпитанието, получено в домашната среда по отношение на морала е било в много ограничени и строги рамки. Общуването е било доста стеснено.

Демократизирането сред младежта се разширява след Първата световна война, но с бавен темп. Нараства обхватът на учащите се. В края на 20-те години в част от момичетата, завършили гимназия, се изявява стремежът да продължат своето образование. Постепенно изискванията към повече култура и просвета сред младите поколения се повишават. Съществено значение по това време изиграват читалищата, в които се формират самодейни театрални групи, организират се т. нар. „вечеринки“ с весела част и други изяви. В селата тази дейност спомага за по-широко раздвижване и общуване на младежта. Постепенно се преодолява високата преграда от семейството към широката общественост, особено отнасяща се до девойките.

Може да се каже, че извънбрачните раждания в продължение на 30-те и 40-те години стационарират както в селата, така и в градовете. През следващите години те бързо се увеличават. В миналото, а и през първите години след Втората световна война относителният

Таблица 1
Извънбрачни живородени деца в България¹

Период години	В селата		В градовете		Общо	
	средногодишен брой	% от живородените	средногодишен брой	% от живородените	средногодишен брой	% от живородените
1931—1935	2741	1,9	1264	4,6	4005	2,3
1946—1949	2782	2,1	1299	3,0	4171	2,4
1953—1955	5216	4,9	2345	5,3	7561	5,0
1961—1964	8057	9,7	3084	6,1	11 141	8,3
1971—1974	6596	12,8	7264	8,3	13 860	9,9
1980—1982	5950	14,2	7711	9,2	13 661	10,9

¹ Статистически годишник на НР България. С., 1961—1983.

дял на извънбрачните деца в селата спрямо общия брой на живородените е чувствително по-нисък, отколкото в градовете. Дори през първата половина на 30-те години той е почти два пъти и половина по-нисък. По това време младежта в градовете е по-контактна. В селата все още традициите на затвореност в роднински и в по-тесен приятелски кръг се спазват, особено в по-отдалечените и в известна степен по-изолираните от градовете села.

Всеобщото разгръщане на масово-политическата, културно-просветната и спортната дейност раздвижи младежта във всички селища на страната. Увеличиха се пътуванията до градовете. Силно нарасна урбанизацията. Значителна част от младежите и девойките от селата учат в средните училища на градовете и в много случаи впоследствие остават там на работа, макар да са жители на селата. При такава ситуация се създават условия за относително по-бърз темп на нарастване на извънбрачните раждания в селата в сравнение с тези в градовете. Освен това в градовете има по-големи възможности за предотвратяване на извънбрачните раждания. През втората половина на 50-те години относителният дял на извънбрачните живородени деца в селата спрямо общия брой на живородените е вече изравнен с този на градовете. За периода 1980—1982 г. относителният дял е достигнал 14,2%, докато за градовете той е 9,2%. В сравнение с 1946—1949 г. относителният дял е нараснал с 12,1% за селата, а за градовете — с 6,2%.

При изучаване динамиката на извънбрачните раждания в страната е необходимо да се проследи възрастовата структура на майките родилки. За по-продължителен период тя показва съществени изменения. В началото на 30-те години относителният дял на майките на възраст до 19 навършени години, родили извънбрачни деца, за селата е 15,4%. Максимумът на майките родилки тогава е във възрастовата група от 20 до 24 години — с 40,2%. През следващите години и главно през годините на народната власт делът на най-ниската възрастова група — до 19 години, бързо се увеличава и още през 60-те години достига 50%, а през 70-те и началото на 80-те години е 54% (вж. табл. 2). От приведените данни за градовете е видно, че и при тях настъпват изменения във възрастовата структура, като през 80-те години относителният дял също е достигнал 54%.

През 60-те и следващите години основният състав на родилките на извънбрачни деца е от възрастовата група до 19 навършени години (вж. табл. 2). Девойките до тази възраст са вече завършили средно образование и значителна част от тях работят в предприятия и учреждения. Разбира се, в недалечното минало девойките също са работели, и то от доста по-ранна възраст, отколкото днес, но в домашна, семейна среда. Днес отговорността за възпитателната работа на подрастващите е не само родителска, семейна, а на училището и обществото.

Таблица 2
Възрастова структура на майките на извънбрачните
живородени деца (в %)¹

Възраст Период години	Възраст							непо- казани
	до 19 г.	20—24	25—29	30—34	35—39	40—45	над 45 г.	
В селата								
1931—1935	15,4	40,2	23,7	11,4	5,8	2,3	0,9	0,3
1946—1949	29,1	37,4	18,6	7,6	4,8	1,5	0,3	0,7
1953—1955	38,9	32,5	15,9	7,8	2,8	1,4	0,3	0,4
1961—1964	49,8	25,7	12,5	7,0	3,6	1,1	0,3	0,0
1971—1974	54,2	31,1	8,1	3,7	2,1	0,7	0,1	0,0
1980—1982	54,1	29,9	10,0	3,9	1,6	0,5	0,0	0,0
В градовете								
1931—1935	20,6	36,3	17,5	8,5	3,8	1,8	0,5	11,0
1946—1949	26,9	30,5	15,5	7,7	4,7	1,8	0,4	12,5
1953—1955	35,7	29,7	15,2	8,0	2,5	0,9	0,2	7,8
1961—1964	52,9	24,7	11,6	6,4	3,1	0,7	0,0	0,0
1971—1974	53,2	31,5	9,4	3,4	2,0	0,5	0,0	0,0
1980—1982	54,0	27,6	10,1	5,3	2,3	0,6	0,0	0,1

¹ Статистически годишник на НР България, С., 1960—1983.

В следващите възрастови групи относителният дял на извънбрачните раждания бързо намалява и над 45 години дори единичните случаи днес са рядкост. В миналото, както се вижда от данните, стойностите на относителния дял в по-старшите възрастови групи, особено в селата, в сравнение с 80-те години, са били неколкостотинкратно по-високи (вж. табл. 2). Трябва да се има предвид, че днес, при съвременната медицинска намеса част от евентуалните извънбрачни раждания се предотвратяват. В миналото това е било трудно осъществимо. Затова и относителният дял на извънбрачните живородени в средната и високата фертилна възраст е с по-големи стойности, отколкото днес.

Върху броя на извънбрачните раждания съществено влияние оказва образователното равнище на жените. Извънбрачните раждания са главно от състава на жените с начално и основно образование. На тях в началото на 80-те години се падат 81% от извънбрачните живородени деца в страната, а в селата — над 90%. Остатъкът на относителен дял (19%) е от завършилите средно, полувисше и висше образование, като основната част са в градовете. Например през 1983 г. от 102 извънбрачни живородени от жени с висше образование само две са в селата.

Общо взето, на жените с висше образование в страната се пада малък дял — само 0,7% от извънбрачните живородени деца. Трябва да се има предвид, че завършващите висше образование жени

са на 22—23 години. На тази възраст те са по-зрели в разсъжденията си по много въпроси на живота. Освен това голяма част от жените, преди да получат висше образование, се омъжват. По такъв начин контингентът на неомъжените жени е намален, а заедно с него се намаляват и възможностите за по-голям дял на извънбрачните раждания от жени с висше образование. В по-малка степен това се отнася и за категорията жени с полувисше образование.

Извънбрачните раждания, проследени по окръзи в страната, показват съществени количествени различия. С най-голям брой извънбрачни раждания са окръзите с най-много население. Окръг-град София, макар че по население държи първо място в страната, по броя на извънбрачните раждания за периода 1961—1982 г. за повечето години той отстъпва на други окръзи. Така за 1961—1963 г. окръг-град София има средногодишно по 427 извънбрачни живородени деца, докато други окръзи като Силистренски, който е близо 5 пъти по-малък по население, има 686 извънбрачни живородени деца, Кърджалийски окръг с 3 пъти по-малко население е с 822 извънбрачни живородени деца, Шуменски — с 645, Пловдивски — 621, Бургаски — 583, Толбухински — 526, Врачански — 509. Търговишки и Разградски окръг, макар че имат съответно пет и четири пъти по-малко население от окръг-град София, също го надвишават по брой на извънбрачните живородени деца.

Естествено в градовете и особено в столичния град, възможностите за предотвратяване на извънбрачните раждания, са по-големи в сравнение със селата. За периода 1961—1963 г. посочените окръзи с по-голям брой извънбрачни раждания са с преобладаване на селско население, като в някои то стига до 74%. В страната извънбрачните раждания, както бе посочено, се увеличават. В някои от окръзите обаче те намаляват, но общата тенденция през 60-те и 70-те години е увеличаване.

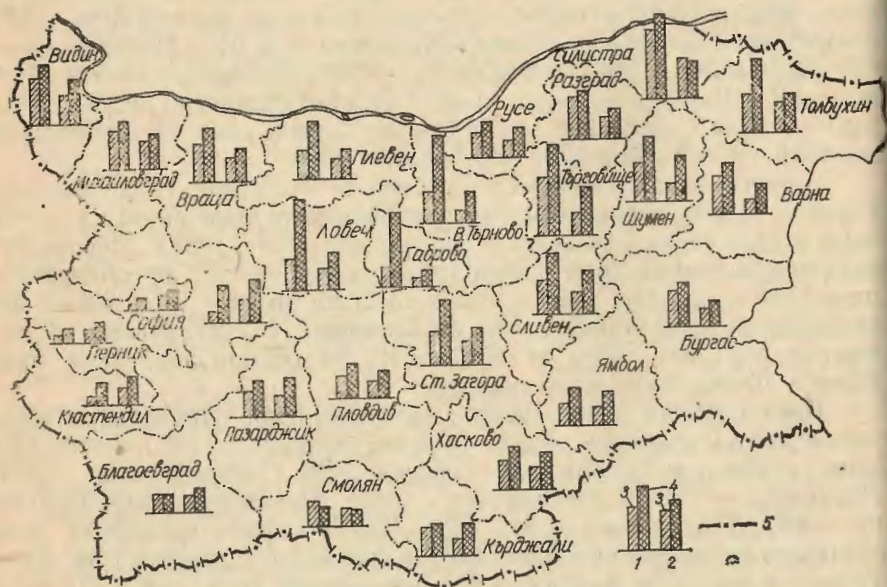
През периода 1980—1982 г. най-голям брой извънбрачни раждания има Пловдивски окръг — средно годишно по 985 живородени деца следван от окръг-град София — 929, Старозагорски — 733, Варненски — 709, Кърджалийски — 657, Шуменски — 648, Бургаски — 642, Търговишки — 613 деца. Някои окръзи намаляват чувствително извънбрачните раждания в сравнение с началото на 60-те години, като Силистренски — 470 живородени деца, или с 216 деца по-малко, Кърджалийски — със 165. По отношение на медицинското обслужване нивото във всички окръзи се повишава и може да се каже изравнява.

Най-малък брой извънбрачни живородени деца за периода 1980—1982 г. има Пернишки окръг — със 121 деца, Габровски — 157, Смолянски — 177 и Кюстендилски — 193.

Извънбрачните раждания в окръзите, разгледани по градове и села за по-продължителен период, показват съществени изменения. За периода 1961—1963 г., с изключение на окръг-град София

и Пернишки окръг, в останалите извънбрачните раждания преобладават в селата. Това е така, защото не само броят на населението в селата, но и броят на живородените деца е значително по-висок, отколкото в градовете. Постепенно обаче с миграцията на населението от селата към градовете съотношението се изменя. За периода 1980—1982 г. само в 11 окръга броят на извънбрачните живородени деца в селата преобладава над този в градовете. А що се отнася до общия брой на живородените, само в Кърджалийски, Разградски и Търговишки окръг той е по-висок в селата, а в останалите — в градовете.

Броят на извънбрачните живородени деца, проследен по окръзи, дава определен количествен израз. По-пълна е характеристиката на извънбрачните раждания, ако се вземе под внимание и техният интензитет, т. е. отнасяне към общия оброй живородени деца (вж. фиг. 1). Относителният дял на извънбрачните живородени деца

Фиг. 1. Относителен дял на извънбрачните живородени деца в НР България
1 — Средногодишно за периода 1961—63 г.; 2 — за 1980—1982 г.; 3 — в селата; 4 — в градовете; 5 — граница на окръг. 1 мм=1%

Fig. 1. Relative share of the illegitimate born alive children in Bulgaria
1 — Average annual for 1961—63 period; 2 — For 1980—82 period; 3 — in the villages; 4 — in the towns; 5 — district boundary; scale: 1 mm height=1%

по окръзи за периода 1961—1982 г. показва повишение както в селата, така и в градовете. Изключение прави Смолянски и отчасти Силистренски окръг, в който намалението е само за градовете. От

картодиаграмата се долавя и друго явление, което може да се характеризира като закономерно, а именно във всички окръзи на Югозападна България интензитетът на извънбрачните раждания в градовете е по-висок, отколкото в селата (вж. фиг. 1). Пазарджишки окръг също има такава изява, но само за периода 1980—1982 г. Във всички останали окръзи в страната (22 окръга) интензитетът в селата за съответния период е по-висок, отколкото в градовете. Впрочем такъв характер има и съотношението за страната — 14,9% в селата и 9,2% в градовете за периода 1980—1982 г. и съответно 9,7% и 5,8% за периода 1961—1963 г.

Броят на извънбрачните живородени деца показва най-нисък интензитет в селата и градовете на окръзите в Югозападна България с изключение на Софийски окръг. От тях с най-ниски стойности както в селата, така и в градовете, са окръг-град София и Пернишки окръг (вж. фиг. 1). Нисък интензитет на извънбрачните живородени деца имат още Смолянски и Габровски окръг, но за последния това се отнася само за градовете. В него интензитетът в селата и градовете силно контрастира. За градовете той е един от най-ниските в страната, а за селата — един от най-високите, макар че абсолютният брой на извънбрачните живородени деца е малък.

Характерно е, че в окръзите с големи окръжни центрове интензитетът на извънбрачните живородени деца в градовете е сравнително нисък. Общо взето, и в останалите окръзи той не е висок. С най-висока стойност е в градовете на Търговишки окръг — 15%, на Видински — 14,4%, Сливенски — 13,5%, Софийски — 13,4%, докато на Смолянски е само 4,6%, Габровски — 5%, Пернишки — 6,8%, окръг-град София — 6,3% (1980—1982 г.).

Интензитетът на извънбрачните живородени деца за селата по окръзи варира в голям диапазон — от 1,5% до 27,9%. Във всички окръзи на страната, с изключение на Смолянски окръг, той нараства (вж. фиг. 1). Средногодишният интензитет за периода 1980—1982 г. е неколкочратно по-висок от този за периода 1961—1963 г. в селата на Габровски, Ловешки, Софийски и Великотърновски окръг. С най-ниски стойности той е в окръзите на Югозападна България и Смолянски окръг — от 3,3% до 6,8%, а с най-високи — в Търговишки окръг — 27,9%, Ловешки — 27,5%, Великотърновски — 26,6%, Силистренски — 25,3%, Габровски — 23,4% и Толбухински — 22,7%. Трудно е да се разкрият причините за по-големия интензитет на извънбрачните раждания в селата на отделните райони. Посочените причини за повишаване броя на извънбрачните раждания в селата при комплекса от различни условия в отделните райони и селища на страната имат специфични нюанси на проявление.

Извънбрачните раждания са сериозен социален проблем. Действително народната власт полага големи грижи за отглеждането,

възпитанието и подготовката на извънбрачните деца като утрешни пълноценни граждани в НР България. Необходима е обаче по-голяма координация на превантивните мерки от страна на семейството, училището, комсомолската организация и на цялото общество по въпросите на половото възпитание, интимните отношения и семейно-брачното възпитание на подрастващите поколения в нашата страна.

PECULIARITIES IN THE TERRITORIAL
DISTRIBUTION AND THE TRENDS OF ILLEGITIMATE BIRTHS
IN BULGARIA

Z. Borissov

S u m m a r y

For a longer period of time illegitimate births in the country show essential differences — 2,3% for 1931—1934 period and 10,9% for 1980—1982 period. In the first decades patriarchal norms of behaviour were observed by the youth, especially in the villages. In the contemporary conditions of accelerated urbanisation traditional norms of behaviour have been infringed by the rising generation. The factors influencing the dynamics of illegitimate births are rather complex and interrelated. They can generally be grouped into social and economic factors. As for the coming generation it is necessary to work out a complete programme for systematic schooling in the problems of intimate relations and family life.